

VĚDEŽ.

Časopis za mladost sploh,
pa tudi za odrašene proste ljudi.

I. tečaj.

16. Listopada 1848.

20.

Prostost.

Do jeseni preživéla
Se je mlada tičica
Stara za-njo je skerbéla,
Mati serca miliga.

Ali mater skol *) ujame
Pozno, pozno na jesén,
Vso podporo tici vzame,
V sercu svojim skol ledén.

Zdej si sama tica vboga
Živež iše na zimó,
Po drevésih vél'ga loga
Léta sèmtertje skerbno.

Gaj ogoli ojstra zima,
Nage dehla so drevés,
Piče tičici več nima
Posmojèn od burje lés.

Kér tedej je log goliše,
Gojzda trate zapustí,
Tikame na vertec hiše
Jést iskàt si priletí!

Alj sirôtica se vjame
O gorjé! na limancò,
Naglo z njé jo deček sname,
V kletko jo zaprè tesnò.

*) Skol, skobec ali jastrob, tudi kregulj.

Rés de piti, jést' imela
Dosti zmiram je vsigà,
Alj kot zunej ni veséla
Nikdar, nikdar več bilà.

Le zdihuje vjeta réva,
Kér zgubila je prostóst,
Vedno poje, vedno péva
Težke sužnosti grenkóst.

M. Valjavec.

Popis življenja Valentina Vodnika.

Spisal J. Navratil.

Valentin Vodnik je seosebno kakor prvi izverstni slovénski pésnik *) znamenitin. On sam od sebe piše:

„Rojen sim 3. svičana 1758 ob 3. uri zjutro v gorni Šiški **) na Jami per Šibertu iz očeta Jožefa in matere Jére Pancè iz Viča. — Dva brata ino ena sestra mojiga dedca (stariga očeta) so mene dostikrat pestovali in potlej hvalili, kader sim pridno v šolo hodil.“

„Devét lét star popustim jegre (igre), luže in dersanje na jamenskih mlakah, grem volán v šolo, kér so mi oblubili, de znam néhati, kader očem, ako mi uk ne pojde od rók. Pisati ino branje me je učil šolmašter Kolénc 1767, za prvo šolo stríc Marcél Vodník, Franciskaner v Novim Mesti 1768 in 1769. Od 1707 do 1775 poslušam per Jezuitarjih v Lublani šest latinskih šol. Tiga léta . . . grem v klošter k Franciskanarjam, slišim visoke šole, berem novo mašo, se z oblubami zavéžem; al

*) Pésnik je tisti, ki zna pesmi (Gedichte, Lieder) délati.

**) Šiška je vas, komaj pol ure od Ljubljane.

1784 me Lublanski škof Herberstein vun (na Gorénsko) pošle duše pàst.“

„Krajnsko me je mati učila, nemško in latinsko šole; lastno veselje pa laško, francozsko ino sploh slovénsko“. Léta 1793 se je — kakor nadalje piše — učil kamenje in pozneje tudi zeliša poznati. (To se nìkoliko v sedmi šoli uči, in je kaj koristno za žívljenje).

Že poprej je bilo več móž vstalo, ki so se sosebno trudili slovénski jezik omikati in povzdigniti. V *Vodniku* se zbudí ljubezin do materniga jezika, in tudi on si je z vso močjó prizadeval svoj materni jezik opíliti. Baron Žiga Cojz, ki je krajnski deželi velikò dobriga storil, je tudi *Vodnika*, s katerim se je bil na Gorénskimi soznal, v vsih védnostih močno podpíral.

Léta 1773 je *Vodnik* — kakor on sam pravi — perve krajnske pesmi zakročil.

Léta 1795 je po svetu imenovaniga Žigata Cojza in še eniga družiga učeniga Krajnca po imenu Linharta, kateri je med drugim tudi krajnske navade, šege in noše pípisal, *Vodnik* pervo velko pratiko v slovénkim ali krajnskimi jeziku na *svitlo dal. Pa le tri léta je na svitló hodila, mende zató ker je poleg — kakor bomo slišali — dosti družiga opraviti imel. Ker je *Vodnik* dobro vedil, de so krajnski Slovenci zmirej radi dobre volje, je v svoji velki pratiki marsiktero smešno vganjko *) in pésmico natisniti dal. Imenovane tri pratike in

*) Paprej so rekli namesto zastavica — vganjka; zdej pa pravimo vganjka vganjeni zastavici.

scer lét 1795, 1796 in 1797 se dobé še v Ljubljanski knjižnici*) v enim zvezku. Na prvim listu še najdeš popis njegoviga življenja, kolikor nam je do sem znan, od njega samiga s svojo roko pisan.

(Konec sledi.)

Ne zaničuj božjih darov!

(Povést.)

V letu 1812 je šla francozka vojska na Rusovsko. Ena tovaršija ali kompanija Francozov je ostala za nekoliko časa v majhni rusovski vasi. Kerčmár (birt) te vasi, kateriga je bila ta vojska že skoro na beraško palico spravila, dobí 12 vojšakov v staniše ali kvartír. Revež se jih bojí in jim z vsim streže, kar le ima. Beliga kruha pa ni-ma. Enajst jih je scer tudi s črnim zadovoljenih, ali nikakor njih vodník (Führer), ošaben mladenč. „Beliga kruha sem“ — vpije napihnjenc — sicer ti bom drugo zagodel! Š temi besédami zažene črni kruh za vrata. Prestrašen se splazi stari kerčmár iz hiše za prevzétneža beliga kruha iskat. Dobi ga in mu ga podá. — Nato gre ves plah v kot, kamur je bil verženi kruh odletel, ga pobere, kušne, skerbno v škrino vtakne in zaklene. Na ves glas se smeja starčku vodník, in mu drugi dan pred odhodom še zaničljivo reče: „Oče! meni se zdi, de bo kruh, ki ste ga včeraj zaklenili, predin mi nazaj pridemo, vender enmalo pretèrd.“ Kerčmár se nasmehlja in molčí. —

Francozi so bili od Rusa premagani, in so razškrupljeni, vsi zmerznjeni in izstradani pred rusovskimi kozaki**) bežali. Bilo je ravno en

*) Knjižnicá (Bibliothek) se imenuje sploh nabíra bukev, tukaj pa shramba veliko taržent bukev, ktere sleherni zastonj brati smé. Ljubljanska knjižnica je v ravno tisti hiši, kot žole.

**) Kozaki se imenujejo rusovski konjki, ki so zavolj svoje terdne postave sploh znani.

strašno merzli zimski dan. Naš kerčmár, de bi bil do vode dospél, je led razbijal. Hiti proti njemu v capah zavít, zmeršen, skoro zmerznjen človek. Komaj, komaj spozna v tem strašilu berhkiga vodnika, ki je pred nekoliko tedni pri njem stanoval, in s toliko ošabnostjo beliga kruha terjal. Od mraza trepetaje in od lakote smerti blizo, prosi nesrečni za streho in jesti. Prijazno mu starček oboje obljubi, ter mu veli v hišo iti, kjer je bilo nekoliko slame na tleh. O kakó dobra postelja je bila od zime trepetajočimu! Ali prazni želodec ni bil samo s tem zadovoljin. Kerčmár je pač precej vedil, kaj de še manjka, gre, kmalo spet pride, in prinese — oh! nič družiga, kot en ključ.

S pomenljivim obrazam odpre staro škrinjo, ter prinese kos kakor kamen terdiga, črniga kruha iz nje. Pokaže ga zdej vojšaku rekoč: „Priatelj! ali poznaš ti ta kruh? Dokler si se vernil, je sevéde terd postal; ali mislim, de ima lakota dobre zobé.“ — Pač, pač de jih ima! — izdahne vojšak — in željno stegne roko po terdim kruhu. Ko bi trenil, ga je snedel. Z ganjenim sercam ga je gledal starček in pravi: „O Bog, o Bog! ti si pravičin in pravične so tvoje sodbe. Ko je bil ta človek črni kruh z zaničljivostjo preč vergel, že tistikrat sim mislil: Morde pride čas, de bo vošil, svojo lakoto ravno s tem črnim kruham potolažiti; torej sim ga bil pobral in shranil. Prijatelj! ti si me takrat zasmehoval; ali vidiš zdej, kako dobra je bila moja skerb? Črni kruh, ki si ga bil unidan tje v kot zagnal, ti je danes gotovo bolj dišal, kot sicer nar boljši jed. Zapomni si to, in ne zaničuj nikdar božjih darov.“ — Osramoten vojšak oči v tla vpre, se potlej s skesanim sercam proti nebu oberne, in prosi Boga in starčka za odpuščanje. Starček ga zdej objame, mu da še jesti in piti, ga s hrano za več dni previdi, in mu pokaže stezó, po kateri je kozakam srečno ušel.

Pogovor učenika z učenci.

Mlinar. Undan se je bilo zvečer močno zablisknilo. Prav rad bi vedil, kakó blisk postane?

Učenik. Če se pečatni vosek živo po suknu dergne, de se ogreje, prav majhne listike popirja na se potegne in spet izpusti. Takó delajo tudi smola, svila ali žida in stekléne ali glažovate cevi. Če se pa stekléno koló, to je stekléna okrogla ploša ali šipa takó verti, de se na obeh platéh ob suknó dergne, se takó ugreje, de iskre od njega ferče, kakor iz kresilniga kamna. Vse polno je takiga ognja pod nebam, torej mu tudi pravijo nebeški oginj (elektrisches Feuer). Oblaki so ob hudi uri polni nebeškiga ognja, in se po vetru brusijo, kakor imenovano stekléno koló med suknicama. Je en oblak prepoln, se oginj k sosédu zažene, in mi pravimo: Zablisknilo se je. Takó postane blisk.

M. Kakó pa grom?

U. Poprej sim povédal, de od stekleniga kolésa iskre švigajo. ako se z vertenjem in dergnenjem ob dva sukniča zlo ugreje. Te iskre, ki so ravno tak (nebeški) oginj, kot blisk, pa ne švigajo od rečeniga kolésa natihamá, ampak pokljáje. Ravno takó tudi pod nebam, kader se zabliskne, to je, kader nebeški oginj iz eniga oblaka v družiga šine, vselej ravno takrat póči, in scer zavolj takó veliko nebeškiga ognja strašno póči ali zadoní. Mi pravimo, de gromí. Takó postane grom.

Polš. Tedej ni res, de se ob hudi uri sveti Elija po oblakih vozi, in grom od njegoviga vozá izhaja?

U. To so prazne kvante, kakor se jih več sliši.

Kós. Če pod nebam ravno takrat zagromí, kader se zabliskne, zakaj pa mi grom vselej in scer včasí veliko pozneje zaslišimo, kot smo blisk vidili?

U. To se zató zgodi, ker je oginj hitrejši od gla-

sa. Ako deleč od strelca stojiš, boš tudi poprej oginj vidil, kot strel slišal; ako si pa pri njem, vidiš, de se vse kmalo zgodi. Ravno taka je z bliskam in gromam. Dalej ko se bliska, pozneje zagromi.

K. Pa to je vender čudno, de bi vselej zagromelo, kader se zabliskne. Jez dobro vém, de sim že večkrat vidil bliskati se, brez de bi bilo gromelo.

U. Včasí je blisk takó deleč od nas, de se grom, predin do naših ušes pride, ves razgubi, in ga torej ne slišimo.

K. Kakó se pa stréla naredí?

U. Če so oblaki prepolni in blizo zemlje, nebeški oginj na zemljo šine, in strela udari (treši), kar se po zimi malokedaj zgodi. — Drugo pot kaj več od tega.

Od pokápanja merličev.

Ludje mislijo, de je človek že mertev, če nič več ne čuti, se ne premakuje, ne diše, če mu žila nič več ne bije in že merzel postaja. De se pa na te znamenja ni popolnoma zanesti, spričujejo sledéče prigodbe:

V Parizu je bila pred več léti bogata gospa v žerv (Gruft) pokopana. Imela je na perstu zlat perstan. Eniga njenih hlapcov je strašno mikalo po njem. Prederzne se in gre ponoči v žerv. Perst mertve gospé pa je bil takó otékel, de mu ni bilo moč perstana snéti. Sklene tedej perst odrézati. Pa komaj vreže, žena, ki ni bila še popolnoma mrtva, zavolj bolečine strašno zavpije, in tatú takó omami, de se ta na tla zgrudi. Gospa je spet ozdravila, hlapec pa strahú zares konec vzel. — Ta žena je bila od mertuda ali božjiga žlaka, pa ne do popolnoma do smerti vdarjena.

Nek učenik je svojo ženo takó rad imel, de jo je po smerti še en teden v hiši prideržel. Kakó je bila njegova ljubezin poplačana! Sedmi dan že-

na, od ktere se ni ločil, spregleda, oživi, ozdravi in še veliko lét k njegovimu in svojimu veselju živi. To ženo je bila v bolezni zagrabila otèrpnica (Starrkrampf), to je tak kerč, ki ne da človeku čisto nobeniga uda ganiti, desiravno vse sliši in čuti, kaj in kakó se z njim in okrog njega godi in govori. Takó je tudi tega učenika žena — kakor je sama pravila — dobro slišala, de jo za mervto imajo, dobro slišala jok svojiga ljubljeniga moža, dobro védila, kje de leži, dobro slišala, de so jo hotli že pokopati, pa de je nje mož ni pustil; ali ni mogla ne z očmi trepniti, ne jezika, de bi bila kak glas, ne drugiga uda premakniti, de bila znamje dala, de ni mervta, dokler ni otèrpnica nehala.

Nék cerkovnik sliši zvečer na pokopališu iz eniga groba milo vékanje. Strahú zbeži in še le drugi dan od tega pové. Ukažejo mu grob, v kteriga so prejšni dan berhko deklico zakopali, ki je bila nanagloma umerla, neutegama odkopati. Kaj najdejo? Milovanja vredno, mervto déklico namesto na herbtu na strani ležečo. Persti so bili zgrizeni, obraz razpraskan, usta polne kervi. Še ne popolnama mervta, se je bila, kakor gre misliti, v jami zavedila, ker si pa ni mogla pomagati, si v obupu perste zgrizla, obraz in usta do kervaviga razpraskala, nazadnje pa se po neizrečenih mukah zadušila. —

(Konec sledi.)

S m e š n i c a.

Nekdo pride v jutro k svojimu prijatlu; ga pa še v postelji, in scer obutiga najde. Kako pa je to, de obut spiš? — ga vpraša. Un: Veš kaj, že dve noči zaporedama se mi je sanjalo, de sim po šivánkah hodil. To me je strašno bolélo; torej sim šel snoči v čevljih spat.

Rozalija Eger, založnica. J. Navratil, vrednik.